

TIPOLOGIA LINGÜÍSTICA EN ELS CURSOS IMPARTITS PER FABRA: ASPECTES FONÈTICS*

1. INTRODUCCIÓ

Un dels vessants menys estudiats de Fabra és la seva faceta de professor, dels cursos que va impartir a la Universitat de Barcelona i dels cursets que va fer en uns altres àmbits. Curiosament, en canvi, és en aquests testimonis on es trasllueix d'una manera més clara el coneixement que tenia Fabra d'altres llengües i del pensament comparatista i neogramatical de l'època. Aquest treball examina aquestes qüestions pel que fa a aspectes de fonètica.

Com a testimoni de les classes que Fabra va impartir en el marc de la càtedra que ocupà a la Universitat de Barcelona, s'analitzaran, de la primera època, els articles que de 1913 a 1914 aparegueren publicats a la revista *Catalunya* amb el títol «Càtedra de Llengua Catalana» («Càtedra», d'ara endavant), els quals són extractes de les lliçons redactats a partir dels apunts d'un dels assistents al primer curs que Fabra va impartir a la Universitat, l'any acadèmic 1912-1913. De la segona època universitària de Fabra —després de la Dictadura de Primo de Rivera—, s'analitzarà el text sobre el Curs Superior de Català que va impartir la dècada de 1930 a partir dels *Apunts taquigràfics del Curs superior de català (1934-1935)* (Andorra la Vella, Erosa, 1971), elaborats per Joan Miravittles i Serradell (*Apunts*, d'ara endavant). S'han triat aquests dos textos perquè són els apunts més complets conservats pel que fa a l'àmbit de la fonètica i perquè il·lustren continguts diferents: de gramàtica històrica el primer i de gramàtica sincrònica el segon. Com a testimoni dels cursos que va fer Fabra fora de la Universitat, s'analitzarà el text transcrit per l'arquitecte Adolf Florensa a partir dels apunts taquigràfics que va prendre l'any 1933 d'un curset sobre fonètica descriptiva i evolutiva del català que Fabra va impartir a l'Ateneu Polytechnicum (*Curset*, d'ara endavant). El text fou publicat en facsímil el 1968, amb

(*) Aquesta investigació ha comptat amb el suport del DURSI, Generalitat de Catalunya (2005SGR01046 i 2004XT00078) i del MEC i el FEDER (HUM2004-01504/FILO). El treball es basa en un estudi més ampli dut a terme per Maria-Rosa Lloret i Joan-Rafael Ramos (veg. Lloret/Ramos 2006).

motiu del centenari de Fabra, pel Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears, amb el títol *Un cursillo de fonètica catalana. Apuntes tomados por Adolfo Florensa. Arquitecto*. S'han desestimats altres apunts conservats de cursos similars perquè no aporten res de nou sobre fonètica, tot i que s'han tingut en compte per constatar l'autenticitat dels textos estudiats.¹

2. REFERÈNCIES A ALTRES LLENGÜES

En els tres textos estudiats les referències a llengües altres que el català són contínues, tant pel que fa al vessant diacrònic com pel que fa al sincrònic.² En els continguts històrics, s'esmenta l'evolució d'altres llengües romàniques, com era habitual en treballs històrics coetanis al curs, la qual cosa mostra la influència, en Fabra, del pensament romanístic de l'època, i molt especialment del romanista suís i mestre reconegut de Fabra Wilhelm Meyer-Lübke, del qual anys abans havia ressenyat la part catalana de l'obra *Grammatik der Romanischen Sprachen* (1889-1902) (veg. Fabra 1907).³ Concretament, a «Càtedra» apareixen referències a l'evolució del castellà, el francès, l'italià, el portuguès, el provençal, el romanès i el sard, i també hi ha precisions dialectals sobre el castellà, el francès, el provençal i l'italià. El *Curset* inclou, a més, una referència a l'evolució de l'anglès i de l'alemany.

Els textos descriptius encara inclouen un nombre major de referències a altres llengües, la qual cosa demostra l'interès pràctic que tenia Fabra per les llengües vives, en consonància amb la preocupació general de final del segle XIX i començament del XX per la llengua oral. En el *Curset*, se cita el castellà, el francès, l'italià, el portuguès, el romanès, l'anglès i l'alemany, i una vegada el polonès, el suec i el xinès. En els *Apuntes*, ultra les llengües esmentades, hi ha referències al provençal, el rus, l'àrab i el serbocroat (anomenat «serbi», en l'original). Com a curiositat, cal esmentar el fet que el text de Miravittles deixa constància que Fabra tenia coneixement pràctic del ro-

1. De la primera època universitària, a la Fundació J. V. Foix de Sarrià es conserven les seves anotacions, inèdites, del curs següent al del que reproduïxen els articles publicats a *Catalunya*, tal com ens informa el mateix Foix quan escriu, el 3 de novembre de 1913: «Avui, tot posant en net les notes a la càtedra de català d'En Pompeu Fabra [...]» (Foix 1965: 39). Els continguts són de caire històric, però es presenten inacabats i amb salts en la descripció. De la segona època universitària, es conserven també els apunts publicats de Pere Galtés i Torres (*Recull de les lliçons del Curs de Català Superior 1933-1934*, Barcelona, Impremta Guinart, SA, 1988), així com els apunts d'Alfred Badia (sobre sintaxi només) i d'Anna Pi Pousa del curs 1936-1937. Els apunts, inèdits, de Pi es conserven a la Biblioteca de Catalunya. Els tres textos estudiats en aquest treball, els apunts d'A. Badia i una part del *Recull* de Galtés han estat editats per Lloret i Ramos a Fabra (2006).

2. Sobre la presència, en general, d'altres llengües en l'obra de Fabra, veg. Solà (1982: 76-78).

3. Ferrater (1968: 5) afirma que «el gran mestre a qui es referia sempre [Fabra] era Wilhelm Meyer-Lübke», de qui «va rebre un sentiment molt viu d'allò que és la gramàtica romànica comuna».

manès: «Per cert que jo una vegada llegia un vers romanès, en el qual hi havia aquest mateix mot [*heroic, eroicul* en romanès], i sense parar-hi esment vaig unir la *o* amb la *i*» (p. 117).

Els aspectes fonètics que es comparen en aquests textos aborden tant qüestions bàsiques relacionades amb el vocalisme i el consonantisme com qüestions relacionades amb la prosòdia (accent, entonació i to) i la sillabació. Alguns dels aspectes contrastats són generals i ben coneguts, però altres són més subtils. S'anoten, a continuació, algunes afirmacions controvertides o peculiars que hi apareixen.

S'esmenta, per exemple, l'existència de la vocal neutra en el sistema vocàlic àton del català com en el del portuguès, anglès i romanès, versus l'absència d'aquest so en castellà, francès i italià.⁴ En el *Curset*, s'apunta que l'alemany no té vocals neutres («El castellà, el francès i l'italià tampoc; el portuguès i el romanès sí. En alemany no existeix; en anglès en canvi és freqüentíssim», p. 8). L'alemany, però, té, de fet, vocals neutres (cf. *Masse* -[ə] 'massa', *Meer* -[ʊ] 'mar'), tal com Fabra mateix ho havia reportat en treballs anteriors (veg. Fabra 1906: 16).

El caràcter velaritzat de l'articulació de la *l* catalana es compara amb la de l'anglès i el portuguès, versus l'absència de velarització en castellà i francès. Aquí, com en altres obres, Fabra iguala la *l* catalana a l'anglesa, encara que pròpiament en català és sempre més o menys velaritzada, mentre que en anglès només ho és en posició implosiva. Sorprenentment, en el *Curset* la lateral velaritzada s'identifica amb el terme *dental-palatal*, quan en la tradició de l'època es denominava *lateral velar* o *l'eslava* (Fabra mateix, per exemple, havia usat el terme *l velaritzada* en els cursos reproduïts a «Càtedra» i en els *Apunts*, així com en la *Gramàtica* de 1912; veg. Fabra 1912: 11). La denominació *dental-palatal* per referir-se a aquest so sembla raonable —encara que no és habitual— si es pren en consideració el fet que l'articulació secundària (això és, la velarització) s'efectua entre el postdors de la llengua i el *paladar* tou o vel del *paladar*, moviment que en el *Curset* es descriu així: «aixequem la llengua una mica del mig acostant-la al paladar» (p. 18).⁵

Es fa constar la distinció entre l'articulació dental pròpia de les oclusives *t* i *d* del català, i l'articulació gingival —o alveolar— pròpia de l'anglès. No es caracteritzen, en canvi, els sons bàsics de *n*, *l*, *s* i *z* del català com a alveolars (tal com són en català i en anglès), sinó com a dentals (tal com són en francès), probablement perquè pels resultats palatogràfics de l'època es considerava que eren més avançats que els corresponents sons anglesos.⁶ La mateixa caracterització apareix en altres obres de Fabra, excepte en la *Grammaire catalane*, on

4. Convé assenyalar que en els textos estudiats, com en altres obres de Fabra, la base de la descripció és el català oriental central, tot i que sovint s'esmenten les característiques més importants dels altres grans grups dialectals, especialment en les explicacions històriques.

5. Agraïm a Joan Julià aquesta observació.

6. Agraïm a Joan Julià aquesta informació.

s'especifica el següent: «l's sourd catalan, non égal mais très semblable au son français» (veg. Fabra 1941: 1).

Els textos del *Curset* i dels *Apunts* també il·lustren la distinció, subtil, que Fabra establí entre l'articulació *suaui* de les oclusives sonores del català i l'articulació *forta* d'aquestes mateixes consonants en alemany, diferència que tècnicament s'explica en termes de tensió o en termes del *Voice Onset Time* (VOT) o moment d'engegada laríngia, que és l'interval de temps que hi ha entre el moment d'inici de la vibració de les cordes vocals i el moment de l'explosió oral. En català, la vibració glotal es produeix abans de l'explosió en les oclusives sonores (VOT negatiu) i després de l'explosió en les oclusives sordes (VOT positiu). En alemany, en canvi, amb tres tipus d'articulacions oclusives, les oclusives sonores presenten un VOT moderadament negatiu; les sordes no aspirades, un VOT moderadament positiu, i les sordes aspirades, un VOT clarament positiu. Per aquest motiu, la pronúncia de les oclusives sonores del català s'assembla a la de les oclusives sordes no aspirades de l'alemany. Certament agut —i de bon mestre— és el comentari següent: «per això en novel·les i comèdies per a ridiculitzar el parlar dels alemanys els fan canviar llastimosament *b* per *p*, *v* per *f*, etc.» (*Curset*, p. 20). En els *Apunts* es reprèn el tema, mostrant aquí, gràcies a la perícia del transcriptor, una ironia poc visible en altres tipus d'obres. Hi diu, amb relació a la frase amb què els germànics ridiculitzaven els hispans (*Beati hispani quibus vivere bibere est*): «En aquest idioma no hi ha hagut mai la *v* labiodental, i fins hi ha hagut qui, en veure com parlen llatí els habitants de l'interior de la península, ha dit: 'Quina gent més feliç són els hispànics', i fent un joc de paraules: 'de *vivere* (*viure*) en diuen *bibere* (*beure*)'» (p. 127). La rèplica hispana era *Miseri germani quibus Deus verus est Deus ferus* ('Desgraciats els germànics per als quals el Déu veritable és el Déu feroç'), amb la qual es ridiculitzava la confusió *v/f* dels germànics.

Només en un lloc Fabra no s'ajusta a les descripcions articulatòries de l'època: en el *Curset*, es descriu la *r* del francès de París com pronunciada fent vibrar la llengua «pel centre» (p. 18),⁷ quan aquesta ja es descrivia com a uvular en els manuals coetanis de l'època (cf. Nyrop 1902: 42-43). Julià (2000: 248) reporta el mateix error en la *Gramàtica francesa* (veg. Fabra 1919).

Tant en el *Curset* com en els *Apunts*, Fabra proporciona una explicació detallada sobre la manera en què s'agrupen els sons en síl·labes. En el *Curset*, s'apunta, per exemple, que «els francesos pronuncien els mots *la petite*, així *laptit*, [...]; nosaltres tindriem sempre tendència a pronunciar *laptit*; i això és completament incorrecte per l'orella dels francesos» (p. 32). (Per a la qüestió de la sil·labació, veg. § 3.2.)

7. «En francès en canvi, [la *r* vibrant] s'ha anat perdent per la influència de París, apart d'una *r* completament velar (semblant a la nostra *g*) que és incorrecta, s'ha generalitzat la *r* fent vibrar la llengua no per la punta, sinó pel centre» (*Curset*, p. 18).

3. FONTS TEÒRIQUES

En els textos estudiats, es veu de manera clara el rigor científic de Fabra a l'hora de buscar explicacions per als fenòmens fonètics. A Julià (2000) ja es destaca aquest aspecte amb relació a les gramàtiques de Fabra, però és en els cursos orals on es veu més a bastament el coneixement que tenia de fonètica teòrica. És dels pocs llocs on Fabra alludeix explícitament a les fonts teòriques que utilitzava, aspecte que no sol mostrar-se de manera evident en els seus escrits (veg., al respecte, Lamuela/Murgades 1984). A «Càtedra», s'esmenta el treball de Darmesteter i dels «foneticistes francesos» (article VI, *Catalunya*, 294, 21.VI.1913); en el *Curset* i en els *Apunts*, el treball de Saussure i de Grammont.

3.1. Tradició romanística

En la part històrica s'hi veu el pes de la tradició romanística de l'època, especialment el mestratge de Meyer-Lübke. Ara bé, a «Càtedra» Fabra contravé dues de les tesis defensades per Meyer-Lübke. La primera fa referència a l'origen de la terminació *-o* del present d'indicatiu, considerat polèmic encara ara (veg. Pérez Saldanya 1998: § 8). Fabra afirma, sense gaire contundència, que «segurament no [fou] deguda a l'influència castellana» (article XXVI, *Catalunya*, 331, 7.III.1914). No llança cap altra hipòtesi sobre l'origen de *-o*, però esmenta que l'homofonia, en català central, de casos com (*jo*) *mostre* (amb vocal de suport *-e* per qüestions fonotàctiques) i (*ell*) *mostra* (amb vocal de flexió *-a*) degué afavorir l'aparició i la generalització de *-o*. Es decanta, doncs, per una interpretació paradigmàtica i ben neogramatical del canvi morfològic. La segona discrepància fa referència a les terminacions en *-i* del present de subjuntiu (article XXVII, *Catalunya*, 332, 14.III.1914). Fabra no n'aventura l'origen tampoc; només afirma que no han estat explicades satisfactòriament, posant així en dubte la hipòtesi de Meyer-Lübke segons la qual *-i* procedia de la reducció del grup original *-ia* (veg. Pérez Saldanya 1998: § 9).

A «Càtedra», apareix citat el fenomen d'«escurçament o llei de Darmesteter» (article II, *Catalunya*, 284, 22.III.1913). El lingüista francès Arsène Darmesteter va establir —i d'ell pren nom— la llei fonètica segons la qual, en el pas del llatí a les llengües romàniques, la vocal pretònica no inicial actua com si fos final. Fabra ja havia parlat d'aquesta llei en l'article «Les tres preteses lleis d'escurçament, de distinció y d'eufonia», on criticava una altra suposada llei d'escurçament de Nonell i de Grandia, perquè no s'hi donava el context per al canvi (veg. Fabra 1905).

3.2. Saussure (1916) i Grammont (1933)

En els *Apunts* i especialment en el *Curset*, es veu de manera clara el mesratge de Ferdinand de Saussure i del seu deixeble Maurice Grammont. En el *Curset*, la separació entre els apartats de fonètica descriptiva (que Fabra anomena *fonologia*: «estudia [els sons] tal com són en l'actualitat», p. 1) i fonètica evolutiva (que Fabra anomena *fonètica*: «estudia com els sons es transformen en el temps», p. 1) respon a la separació entre sincronia i diacronia que promougué Saussure —l'altre gran mestre reconegut de Fabra.⁸ Aquest ús dels termes *fonètica* i *fonologia* no és habitual, i només és atribuïble a Saussure:

La physiologie des sons (all. *Laut-* ou *Sprachphysiologie*) est souvent appelée «phonétique» (all. *Phonetik*, ang. *phonetics*). Ce terme nous semble impropre; nous le remplaçons par celui de *phonologie*. Car *phonétique* a d'abord désigné et doit continuer à désigner l'étude des évolutions des sons; l'on ne saurait confondre sous un même nom deux études absolument distinctes. La phonétique est une science historique; elle analyse des événements, des transformations et se meut dans le temps. La phonologie est en dehors du temps, puisque le mécanisme de l'articulation reste toujours semblable à lui-même. (Saussure 1916: 55-56)

Aquesta distinció apareix també en l'obra de Grammont, *Traité de phonétique*: el tractat consta de dues parts, una de descriptiva (intitulada «Phonologie») i una altra d'històrica (intitulada «La phonétique évolutive ou la phonétique proprement dite») (veg. Grammont 1933).

En la concepció saussuriana, i fabriana, les unitats bàsiques d'ambdues disciplines són els *sons* de la parla, concrets, produïts i percebuts en temps real, i considerats com a unitats irreductibles. Talment com fa Saussure, Fabra pren com a base de la discriminació dels sons la percepció directa («L'orella discerneix els sons; quan sentim pronunciar la paraula *pur*, distingim els tres sons, el so *p* igual que en *pa*, el so *u*, i el final *r*»; *Curset*, p. 2). Fabra també segueix Saussure quant a l'accepció del terme *fonema*. No l'usa en el sentit funcional, distintiu i abstracte que utilitzaran els estructuralistes posteriorment, sinó en el sentit original, com a denominador dels sons concrets de la parla.⁹ Així, a continuació de la citació supra esmentada, hi diu: «Però ara cal anar més enllà i veure com es produeix cada so, fer com un inventari dels sons de cada idioma.

8. Ferrater (1968: 9) també esmenta Saussure com un dels «mestres obvis» de Fabra. Mollaleda (1983: 245) afirma el següent: «Puede también citarse como una de las primeras exposiciones de las teorías de Saussure en España un ciclo de conferencias sobre fonética realizado por P. Fabra en Barcelona, en 1933». (Agraïm a Josep Murgades aquesta informació.)

9. Aquest ús és el que correspon al sentit original del terme *fonema*. Segons Godel (1957, citat a Anderson 1990: 54), el terme *fonema* va ser creat pel lingüista francès A. Dufrique-Desgnettes, el qual en diverses exposicions fetes a la Société Linguistique de Paris a principi de la dècada de 1870 va proposar d'usar el terme *phonème* com a substitut del terme alemany *Sprachlaut* (i, per tant, simplement per denominar els sons de la parla).

Els sons, així considerats com a elements integrants d'una llengua són el que anomenem *fonemes*» (*Curset*, p. 2).¹⁰ No obstant això, cal assenyalar que Fabra, en la descripció fisiològica dels *fonemes* —o sons— que fa en el *Curset*, descriu a part els sons bàsics (o *purs*) dels que són derivats d'altres, com ara és el cas dels sons nasals labiodental i velar, de les variants contínues de les oclusives sonores i dels africats, tots descrits en un apartat intitulat «Modificacions de les consonants».

Un concepte clau —i revolucionari en aquella època— manllevat de Saussure que Fabra utilitza en els *Apunts* i en el *Curset* per classificar els sons i explicar-ne l'agrupació en síl·labes és el grau d'obertura del canal per on surt l'aire. Fabra il·lustra de forma gràfica la manera d'identificar les síl·labes («els punts mínims d'obertura separen les síl·labes»; *Curset*, p. 29), i apunta els problemes que planteja aquesta teoria. Té problemes, per exemple, per explicar *pots*, perquè *s* és un so més obert que *t* (cf. (1a)). Com a teoria alternativa s'esmenta la de Grammont, que es basa en els diferents graus de tensió —o pressió de l'aire— pels quals passa cada so segons la posició que ocupa en la cadena fònica. Vistos així els sons, es divideixen en *creixents* i *decreixents*, i la frontera síl·labica ocorre «cada vegada que s'interromp una successió de fonemes decreixents» (*Curset*, p. 31). Ara, a *pots*, es pot comptabilitzar una sola síl·laba, perquè la posició implosiva de *ts* fa que els dos sons es pronuncïïn com a decreixents (cf. (1b)).

(1) a.



p o t s (à la Saussure)

b.



p o t s (à la Grammont)

El Fabra empirista —a què al·ludia Ferrater (1968)— es manifesta plenament quan afegeix el següent: «això és més precís, però en realitat en els casos dubtosos la determinació del caràcter creixent o decreixent dels fonemes no es pot fer més que amb ajuda d'aparells especials» (*Curset*, p. 31). Altrament, ¿com s'explicaria que *stare* existís en llatí i s'hagi mantingut en italià, mentre que en català i en castellà s'hi ha anteposat una vocal? Per al Fabra del *Curset*, això és així perquè «els catalans (i els castellans) tenim una gran dificultat en pronunciar dues consonants en començament de síl·laba, fent-les ambdues creixents» (p. 32). Estudis posteriors han demostrat que la mesura experimental de la ten-

10. Saussure (1916: 65) identifica i defineix així els fonemes: «Les premières unités qu'on obtient en découpant la chaîne parlée seront composées de *b* et *b'* [*b* fa referència al 'temps acoustique' i *b'* al 'temps articuloire']; on les appelle *phonèmes*; le phonème est la somme des impressions acoustiques et des mouvements articuloires, de l'unité entendue et de l'unité parlée, l'une conditionnant l'autre».

sió muscular no explica satisfactòriament aquesta diferència. Fabra sembla intuir això quan més tard, en els *Apunts*, suggereix com a explicació al manteniment del grup *st* inicial en italià el següent: «Aquestes combinacions del llatí vulgar no són tan difícils de conservar a l'italià, car en aquest idioma quasi totes les paraules acaben en vocal i s'enllacen les unes amb les altres» (p. 64); una idea interessant que caldria contrastar amb els fets d'altres llengües.

3.3. Terminologia i simbologia

Fabra segueix, en general, la terminologia francesa, en voga en aquella època, i d'aquí ve l'ús, en els *Apunts* i en el *Curset*, de termes com *momentànies* (en francès, *momentanées*) per referir-se a les oclusives, *semi-occlusives* (*mi-occlusives*) per referir-se a les africades, *mullades* (*mouillées*) per referir-se a les palatals, etc.¹¹ A «Càtedra», la terminologia usada és més simple, basada en la utilitzada en els treballs de lingüística romànica de l'època: *plosives*, *fricatives debilitades* (per a les variants contínues de les oclusives, o plosives, sonores), *africades* o «plosives acompanyades de les corresponents fricatives» (article IV, *Catalunya*, 289, 26.IV.1913), etc. Cal assenyalar, però, que la terminologia que Fabra utilitza per denominar les *erres* és ben astuta. A «Càtedra», usa el terme *vibrant* per denominar les dues ròtiques, però evita, agudament, l'ús de *vibrant* simple i *vibrant múltiple* (utilitzats per la majoria de lingüistes coetanis a Fabra) amb les expressions *r debil* i *rr prolongada*.¹² En els *Apunts*, evita el mateix ús utilitzant *r suau* i *r forta*. En el *Curset*, més tècnic, utilitza el terme *relliscant* per denominar la bategant. El terme *relliscant*, de l'anglès *glide* (en francès, *glissante*), va ser introduït per Henry Sweet per fer referència a sons transicionals: «synthesis introduces us to a special class of elements, called *glides* or transitional sounds» (Sweet 1906: § 113). En la pràctica actual, *glide* s'utilitza per denominar les semivocals, però en l'inici s'utilitzà amb diversos valors per fer referència a sons que presenten poques característiques fonètiques. Martinet (1937: 31), per exemple, l'usa per denominar l'aspiració inicial que presenten determinades consonants en danès. En aquest sentit, la bategant, que en el *Curset* es defineix com «una degeneració o modificació [del so pròpiament vibrant], en la qual la llengua tot just comença a vibrar» (p. 19), pot ser considerada *relliscant*.

Finalment, quant a la reproducció gràfica dels sons, cal assenyalar que, com és normal en Fabra —i també en Saussure—, en els obres estudiades pràcticament no s'usa cap símbol especial. En la part històrica, se solen utilit-

11. En l'edició facsímil del *Curset* (p. 20), es relaciona, per error del transcriptor, les variants contínues de les oclusives sonores amb les articulacions africades.

12. Els termes *vibrant simple* i *vibrant múltiple* van ser introduïts per Navarro Tomás (1918) per al castellà i generalitzats, fins fa poc, al català a partir del treball de Badia (1951).

zar les convencions típiques de les gramàtiques històriques romàniques de l'època (amb limitacions tipogràfiques als articles publicats a la revista *Catalunya*). En la part sincrònica, només sol aparèixer un símbol especial: el de l'Alfabet Fonètic Internacional (AFI) per a la vocal neutra, [ə].¹³ Per a la transcripció d'altres sons, s'utilitza l'ortografia o els recursos tipogràfics simples, com ara els parèntesis en el *Curset* per indicar les articulacions contínues de les oclusives sonores: (*b*) per [β], etc. En el *Curset*, amb una part sincrònica i una altra d'històrica, s'utilitzen aquestes dues convencions diferents segons l'orientació de cada part.

4. CONCLUSIÓ

En definitiva, els cursos orals estudiats demostren el coneixement que tenia Fabra tant de la tradició romanística i gramatical com dels treballs teòrics més innovadors. També s'hi veu el seu coneixement d'obres descriptives coetànies sobre d'altres llengües, així com la predilecció de Fabra per la fonètica de caire més aviat practicodescriptiu, i no tant experimental i aplicat com en els treballs de Pere Barnils i de Josep M. Arteaga Pereira.

MARIA-ROSA LLORET
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANDERSON 1990: Stephen Anderson, *La fonología en el siglo xx*, Madrid, Visor. (Trad. espanyola de *Phonology in the Twentieth Century*, Chicago, University of Chicago Press, 1985.)
 BADIA 1951: Antonio Badia Margarit, *Gramàtica històrica catalana*, Barcelona, Noguer.
 FABRA 1905: Pompeu Fabra, «Les tres preteses lleis d'escursament, de distinció y d'ufonia», *El Poble Català*, 44, 5ef-6a; 45, 3ab.
 FABRA 1906: Pompeu Fabra, «Les e toniques du catalan», *Revue Hispanique*, xv, 9-23.
 FABRA 1907: Pompeu Fabra, «Le catalan dans la *Grammaire des langues romanes* de W. Meyer-Lübke et dans le *Grundriss der rom. Philologie*», *Revue Hispanique*, XVII, 1-45.
 FABRA 1912: Pompeu Fabra, *Gramàtica catalana*, Barcelona, L'Avenç.
 FABRA 1919: Pompeu Fabra, *Gramàtica francesa*, Barcelona, Catalana.
 FABRA 1941: Pompeu Fabra, *Grammaire catalane*, París, Les Belles Lettres.

13. En l'edició facsímil del *Curset*, el símbol AFI per a la vocal neutra, que Fabra ja havia fet servir en treballs anteriors, apareix transcrit amb un símbol semblant al número «9». Cal atribuir-ho a un error del transcriptor, que degué intentar reproduir sense gaire encert un símbol que desconeixia.

- FABRA 2006: Pompeu Fabra, *Obres completes*, vol. 2, Barcelona, ECSA / Edicions 62 / Edicions 3i4 / Moll (dir. per Jordi Mir / Joan Solà).
- FERRATER 1968: Gabriel Ferrater, «Les gramàtiques de Pompeu Fabra», *Serra d'Or*, març 1969; dins el seu *Sobre el llenguatge*, 3-12, Barcelona, Quaderns Crema, 1981.
- FOIX 1965: Josep Vicenç Foix, *Catalans de 1918*, Barcelona, Edicions 62.
- GODEL 1957: Robert Godel, *Les sources manuscrites du cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Ginebra, Librairie Droz.
- GRAMMONT 1933: Maurice Grammont, *Traité de phonétique*, París, Delagrave.
- JULIÀ 2000: Joan Julià i Muné, «Fabra, eurofonetista», dins Jordi Ginebra / Raül-David Martínez Gili / Miquel Àngel Pradilla (eds.), *La lingüística de Pompeu Fabra*, vol. I, 237-256, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Universitat Rovira i Virgili.
- LAMUELA/MURGADES 1984: Xavier Lamuela / Josep Murgades, *Teoria de la llengua literària segons Fabra*, Barcelona, Quaderns Crema.
- LLORET/RAMOS 2006: Maria-Rosa Lloret / Joan-Rafael Ramos, «Els cursos orals de Pompeu Fabra», dins Fabra 2006, 663-706.
- MARTINET 1937: André Martinet, *La phonologie du mot en danois*, París, Librairie C. Klincksieck.
- MOLLFULLEDA 1983: Santiago Mollfulleda, «La introducción de la lingüística saussureana en España», *Revista Española de Lingüística*, 13.2, 241-247.
- NAVARRO TOMÁS 1918: Tomás Navarro Tomás, *Manual de pronunciación española*, Madrid, Centro de Estudios Históricos.
- NYROP 1902: Kristoffer Nyrop, *Manuel phonétique du français parlé*, París, Picard.
- PÉREZ SALDANYA 1998: Manuel Pérez Saldanya, *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València.
- SAUSSURE 1916: Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, París, Payot. (Citem per l'ed. crítica de Tullio de Mauro, París, Payot, 1972.)
- SOLÀ 1982: Joan Solà, «Pompeu Fabra i la gramàtica catalana», *Acte Inaugural del curs 1982-1983. Homenatge a Pompeu Fabra*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- SWEET 1890: Henry Sweet, *A Primer of Phonetics*, Oxford, Clarendon. (Citem per l'ed. 31906.)